

Gazel, Mustafa. (2022). “Tacikistan”. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 6 (2), 245-252.

Tanıtım Yazısı

ÜLKE TANITIMI
COUNTRY PRESENTATION

TACİKİSTAN*

Tajikistan

Hazırlayan: Mustafa GAZEL**

* Geliř Tarihi / Received: 27.12.2022, Kabul Tarihi / Accepted: 30.12.2022. <https://doi.org/10.58640/asyar.1225326>

** Arř. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mustafagazel@yahoo.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9366-5209>

Ülkenin resmî adı Tacikistan Cumhuriyeti'dir. Orta Asya'nın güneydoğusunda yer almaktadır. Denize kıyısı olmayan bir kara devletidir. Kuzeyde Kırgızistan, doğuda Çin, güneyde Afganistan ve kuzeybatıda Özbekistan ile sınır komşusudur. Yüzölçümü 143.100 km²'dir. Başlıca dağ zirveleri İsmail Samani, İbn Sina ve Korjenevskaya; vadileri Fergana, Gissar (Hisar), Yavansu; nehirleri Panc (Panj), Vahş, Bartang (Murgab); gölleri Karakul (Karaköl), Sarez, Zorkul (Zorköl)'dur. Su rezervleri açısından Orta Asya'nın birinci, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun ikinci devletidir. Başkenti ve aynı zamanda en büyük şehri Duşanbe'dir. Önde gelen diğer şehirleri; Hucend, Bohtar (Kurgantepe), Kulob (Kulab) ve İstarafşan'dır. Ülkenin resmî dili Tacikçedir. Türkçe ve Rusça, ülkede konuşulan diğer dillerdir. Güncel nüfusunun 9,8 milyon olduğu düşünülmektedir. 2010 verilerine göre, nüfusun %84,3'ünü Tacikler, %12,2'sini Özbekler, %0,8'ini Kırgızlar, %0,5'ini Ruslar, %2,2'sini diğer halklar oluşturmaktadır. Halkın %96,7'si Müslüman, %1,6'sı Hristiyan, 1,7'si ise diğer din ve inançlara mensuptur. Doğum oranı, dünya ortalamasının çok üzerindedir. 30 yaş altı nüfus, genel nüfusun %62'sini oluşturmaktadır. Nüfusun %73,8'i kırsalda; %26,2'si şehirlerde yaşamaktadır. Ülke, yarı başkanlık sistemi ile yönetilmektedir. Temsilciler Meclisi ve Millî Meclis, ülkenin iki yasama organını oluşturmaktadır. Yasama yetkisi, bu iki meclisin bir araya gelmesiyle oluşan Yüksek Meclis'e aittir. Cumhurbaşkanı İmamali Rahman; Başbakan Kohir Rasulzoda (Kahir Resulzade)'dır. Sugd Bölgesi, Hatlon Bölgesi ve Dağlık Badahşan Özerk Bölgesi; ülkenin üç idari bölgesini oluşturmaktadır. Bunlar dışında, merkezî hükümetin doğrudan yönetimi altında bulunan Cumhuriyet İdaresi Altındaki Bölgeler bulunmaktadır. Ülkenin resmî para birimi Somoni (TJS)'dir. 2021 verilerine göre, GSYH 8,7 milyar dolar (Amerikan doları), büyüme %9,2, KBG 906 dolar, enflasyon %9, işsizlik %7,7, ihracat 1,7 milyar dolar, ithalat 4,2 milyar dolar, dış ticaret açığı 2,5 milyar dolardır. Hizmet sektörü %38, sanayi sektörü %35,5, tarım sektörü %26,5 oranında GSYH payına sahiptir. İhracatının dörtte üçünü; altın ve mücevher, metal cevherleri ve pamuk ve pamuk ipliği oluşturmaktadır. İthalat ürünlerinin başında; enerji, makineler ve otomotiv gelmektedir.

Tarihçe

Tacikistan, Taciklerin ülkesi anlamına gelmektedir. Farsça bir sonek olan -stan, ülke veya memleket demektir. Tacik, bir etnik isimdir; önceleri Arap, sonraları ise İranlı manasında kullanılmıştır. *Divânu Lugât-it Türk* ve *Kutadgu Bilig*'de Tacik, İranlı anlamındadır. Sadreddin Ayni, Tacik adının Orta Asya'nın Farsça konuşan yerli halkının ismi olduğunu ve Antik Çağ'dan beri kullanıldığını belirtmektedir. Ona göre Tacik adı, toc (tac) kelimesinden gelmektedir. Buna karşılık Wilhelm (Vasilij Vladimiroviç) Barthold, Tacik adının bir Arap kabilesi olan Tayy'dan teşkil edildiğini; toc kelimesinden türemesinin filolojik ve tarihî olarak mümkün olmadığını vurgulamaktadır.

Tacikistan'ın yazılı tarihi, Antik Çağ'a kadar gitmektedir. Bölge, M.Ö. 6. yüzyılda Ahamenişlerin, M.Ö. 3. yüzyılda İskender'in, M.S. 1. yüzyılda Yüeh-chihlerin ve 4. yüzyılda Ak Hunların denetimine girmiştir. 7. yüzyılın ikinci yarısının hemen başında Arap ordularının bölgeye girişi başlamış; 8. yüzyılın ilk yarısı, Emevi-Türgiş savaşlarına sahne olmuştur. Bölgenin Emeviler Döneminde başlayan İslamlaşma süreci, Abbasiler Devrinde hız kazanmıştır. 9-10. yüzyıllarda bölge, İran kökenli Samanilerin (819-999) egemenliğinde bulunmuş; bu dönemde bölgenin İslamlaşma süreci tamamlanmıştır. Tacik tarihyazını, söz konusu devri, Tacik halkının ve Tacikistan Devletinin tarihî temeli olarak kabul etmektedir. Karahanlıların Samanilere son vermesiyle birlikte bölge, Türk hâkimiyetine girmiştir. Karahanlılardan sonra bölgeye egemen olan güçler sırasıyla; Gazneliler, Harezmsahlar, Selçuklular, Karahıtaylar, Gurlular, Moğollar, Timurlular, Şibaniler ve Türkistan hanlıklarıdır. Buhara Hanlığı, 15. yüzyıldan 18. yüzyılın ortasına kadar bölgeyi elinde tutmuştur. Bölge bir süre Afganların denetimine girmiş; 1860'lardan itibaren Rus Çarlığı'nın işgaline uğramıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (1922-1991) döneminde, önce 14 Ekim 1924'te, Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı Tacikistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuş; sonra ise 5 Aralık 1929'da Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Bu dönemde ülke, sosyal ve ekonomik anlamda bir dönüşüm geçirmiş; ancak Sovyetler Birliği'nin en fakir cumhuriyeti olmaktan kurtulamamıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesiyle birlikte Tacikistan, 9 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. 24 Kasım 1991'de gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı (Devlet Başkanlığı) seçimini Rahman Nabiyev kazanmıştır. Ancak, ülkede uzun yıllardan beri devam etmekte olan siyasi huzursuzluk ve ekonomik kriz, Mayıs 1992'den itibaren bir iç savaşa dönüşmüş; olayların tamamen

kontrolden çıkması üzerine Rahman Nabiyev, 7 Eylül 1992'de istifa etmek zorunda kalmıştır. Bu gelişmeden sonra İmamali Rahmanov (Mart 2007'den itibaren İmamali Rahman), Yüksek Meclis'in Başkanlığına seçilmiş ve geçici Cumhurbaşkanı olarak ülkeyi yönetmeye başlamıştır. 21 Temmuz 1994'te Cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmış; kazanan İmamali Rahmanov olmuştur. Tacikistan iç savaşı, 27 Haziran 1997'de, Moskova'daki görüşmelerde, iktidar ile muhalefetin uzlaşmasıyla sona ermiş ve barış sağlanmıştır. Bu barışın tesis edilmesinde, Birleşmiş Milletler'in yanı sıra, Rusya ve İran etkin rol oynamıştır. İç savaşın ülkeye faturası ağır olmuştur. Şöyle ki, üretimin üçte iki oranında azalmasıyla ekonomi çökmüş; kamu malları büyük zarar görmüş; göç ve ölümler yüzünden 1,5 milyona yakın bir nüfus kaybı yaşanmıştır. 1994'ten sonra gerçekleştirilen tüm seçimleri kazanan İmamali Rahman, Tacikistan'ın mevcut Cumhurbaşkanı ve Tacikistan Halkların Demokratik Partisi'nin lideridir.

Coğrafya ve İklim

Tacikistan'ın yüzölçümü 143.100 km²'dir; bunun onda dokuzundan fazlasını dağlar oluşturmaktadır. Dağların yarısı, 3000 m veya daha fazla yüksekliğe sahiptir. Ülkenin kuzeyinde, Tanrı Dağları'nın bir parçası olan Trans-Alay Sıradağları; orta ve doğusunda, Tanrı Dağları'nın güney uzantıları; güneydoğusunda, Pamir Dağları'nın zirveleri yer almaktadır. Orta Asya'nın en yüksek dağ zirvelerinden olan İsmail Samani (7495 m) ve İbn Sina (7134 m), Pamir Dağları'nın kuzey kesiminde bulunmaktadır. Bunlardan eski adı Komünizm Zirvesi olan İsmail Samani Zirvesi, Tacikistan'ın en yüksek noktasını teşkil etmektedir. Ülkenin diğer önde gelen zirveleri şunlardır: Korjenevskaya (6974 m), Moskova (6785), Karl Marks (6726).

Vadiler, Tacikistan yüzölçümünün onda birinden azını oluşturmaktadır. Ülkenin kuzeyinde, Fergana Vadisi'nin batı kısmı; güneyinde ise, Gissar, Yavansu, Vahş, Obikiik, Aşağı Kafirniyan (Kofarnihon) ve Panc vadileri yer almaktadır. Söz konusu vadilerden en büyüğü, Fergana Vadisi'dir. Burası, Tacikistan'ın en bereketli topraklarını oluşturmakta; dolayısıyla ülkenin beşerî coğrafyası için önem arz etmektedir.

Kaynaklarını dağların zirvelerinden alan Panc (921 km), Vahş (524 km), Bartang (491 km), Kofarnihon (387 km), Zerafşan (306 km) gibi Tacikistan'ın önde gelen nehirleri, Sir Derya Nehri ve Amu Derya Nehri'nin yukarı kollarını oluşturmaktadır. Bilhassa Amu Derya; Panc ve Vahş nehirlerinin birleşmesiyle ortaya çıkmaktadır. Panc Nehri, ülkenin güney sınırını belirlemesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Tacikistan'daki nehirlerin ekseriyeti doğudan batıya akmakta; nihayetinde Aral Gölü'ne dökülmektedir. İlkbaharda yağmur yağdığı ve dağlardaki karlar eridiğinde; yazın ise buzullar çözüldüğünde, nehirlerin debileri en yüksek noktaya ulaşmaktadır. Ülkenin nehirleri, Orta Asya su kaynaklarının %60'ını oluşturmaktadır.

Tacikistan'daki göllerin çoğunluğu Pamir bölgesinde yer almaktadır. Ülkenin en büyük gölü, 3960 m yükseklikte yer alan Karakul Gölü (380 km²)'dür. Sarez (79,64 km²), Zorkul (38,9 km²), Yaşikul (38 km²), Şorkul (16,3 km²), Tacikistan'ın önde gelen diğer göllerini teşkil etmektedir. Bunlardan Sarez Gölü, 1911'deki bir depremin ardından gerçekleşen devasa heyelanın Bartang Nehri'ne baraj yapmasıyla oluşmuştur. Söz konusu doğal göller dışında, Kayrakkum (Qayroqqum) ve Nurek (Norak) gibi baraj gölleri, yani yapay göller de bulunmaktadır. Var olan tüm göller, ülke yüzölçümünün %2'sine karşılık gelmektedir. Su rezervleri bakımından Tacikistan, Orta Asya'nın birinci, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun ikinci devletidir.

Tacikistan'ın toprağı humus açısından fakir, ancak mineraller bakımından zengindir. Kum, kaya, kiremit, kayşat, kalıcı kar ve buz, yüzeyin takriben üçte ikisini kaplamaktadır. Topografik ve iklimsel farklılıklar, zengin bir bitki çeşitliliğine imkân sağlamıştır. Öyle ki, ülkedeki çiçek türleri 5000'in üzerindedir. Bununla birlikte, otlar ve çalılar, baskın bitki türünü oluşturmaktadır. Tacikistan'daki yaban hayvanı çeşitliliği, tıpkı bitki çeşitliliği gibi fazladır. Çöllerde, büyük gri kertenkele, cırboğa (Arap tavşanı), sincap; ormanlık ve sazlık alanlarda, geyik, kaplan, çakal ve yaban kedisi; alçak dağlık alanlarda, boz ayı; yüksek dağlık alanlarda, keçi ve altın kartal yaşamaktadır.

Tacikistan'da genel olarak sert karasal iklim hüküm sürmektedir. Bununla birlikte sıcaklık ve yağış miktarı, yükseltiye bağlı olarak farklılıklar göstermektedir. Vadi bölgelerinde, yazlar sıcak ve kurak geçmektedir. Örneğin, temmuz ayı ortalama sıcaklığı, Fergana Vadisi'ndeki Hucend'de 27 °C; güneydeki Kulob'da 30 °C'dir. Buna karşılık, ocak ayı ortalama sıcaklığı Hucend'de -1 °C; Kulob'da

ise 2 °C'dir. Ancak çok soğuk kışlarda sıcaklık -20 °C'ye, hatta bunun altına düşebilmektedir. Söz konusu vadi bölgelerinde yıllık yağış miktarı düşüktür; 150-250 mm dolaylarındadır. Dağlık bölgelerin iklim koşulları, vadi bölgelerinden farklıdır. Pamir Dağları'nda yer alan Murgab'da, ocak ayı ortalama sıcaklığı -20 °C'dir; bununla birlikte sıcaklık -46 °C'ye kadar düşebilmektedir. Bahsi edilen bölgedeki yıllık yağış miktarı, 50-75 mm civarındadır. Görünen o ki, dağlık bölgeler, vadi bölgelerinin üçte biri kadar yağış almaktadır. Yaz ve sonbahar aylarında dağlık bölgelerden Fergana Vadisi'ne esen sıcak rüzgâr (Garmsil), tarımı olumsuz etkilemektedir. Dahası ülke, aktif bir sismik kuşakta yer almasından dolayı şiddetli depremlere ve buna bağlı heyelanlara maruz kalmaktadır. İlkbahar ve yaz dönemlerinde zaman zaman meydana gelen seller, Tacikistan'ın yüzleştiği yıkıcı doğal afetler arasında yer almaktadır.

Nüfus

Sovyetler Birliği döneminde Tacikistan nüfusu, 1956'da 1,9 milyon, 1979'da 3,8 milyon, 1989'da 5,1 milyondur. Bağımsızlık sonrası yapılan nüfus sayımlarına göre Tacikistan nüfusu, 2000'de 6,1 milyona, 2010'da 7,5 milyona ulaşmıştır. Günümüzdeki Tacikistan nüfusu ise 9,8 milyon olarak kabul edilmektedir. Ülkedeki Tacik nüfusun genel nüfusa oranı, 1979'da %58,8, 1989'da %62,2, 2000'de %79,9, 2010'da %84,3'tür. Ülkedeki ikinci büyük etnik grup Özbeklerdir. Özbek nüfusu oranı, 1979'da %22,9, 1989'da %23,5, 2000'de %15,3, 2010'da %12,2'dir. Söz konusu radikal düşüş, Tacikistan iç savaşında (1992-1997) Özbeklerin ülkeden göç etmeleri ile açıklanmaktadır. İç savaş döneminde Özbekler gibi Ruslar da ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlardır. 1989'da %10,4 olan Rus nüfusu, 2000'de %1,1'e, 2010'da ise %0,5'e düşmüştür. 2010 verilerine göre, %0,8 olan Kırgız nüfusu, Rus nüfusunu geçmiş durumdadır. Bu yılın verilerini bir bütün olarak sunacak olursak, Tacikistan nüfusunun %84,3'ünü Tacikler, %12,2'sini Özbekler, %0,8'ini Kırgızlar, %0,5'ini Ruslar, %2,2'sini ise Tatar, Ukraynalı, Alman, Yahudi, Ermeni gibi diğer halklar oluşturmaktadır. Bugünkü ülke nüfusu, 2010'un etnik verilerine göre yorumlandığında, Tacik nüfusunun 8,2 milyon; Özbek nüfusunun ise 1,2 milyon olduğu düşünülebilir. Özbek nüfusuna Kırgız nüfusu eklendiğinde Tacikistan'da, 1,3 milyon Türk nüfusu olduğu söylenebilir.

Tacikistan'ın resmî dili olan Tacikçe, Farsça gibi İran dillerinin güneybatı grubunun bir üyesidir. Bu bakımdan Tacikler ile İranlılar arasında bir dil ve lehçe ortaklığı söz konusudur. Ancak iki ülkenin kullandığı alfabeler farklıdır. Tacikistan Kiril alfabesini; İran ise Arap alfabesini kullanmaktadır. Türkçe, ülkede en çok konuşulan ikinci dildir. Rusça, halk arasında nadir olarak konuşulmaktadır. Bu dil, daha çok yönetim ve iş hayatında kullanılmaktadır. 2010 verilerine göre, Tacikistan nüfusunun %96,7'si Müslüman, %1,6'sı Hristiyan, 1,7'si diğer din ve inançlara mensuptur. Müslümanların neredeyse tamamı, Sünni Hanefi mezhebindedir. Az bir İsmaili Şii nüfus, Pamir bölgesinde yaşamaktadır. Mezhepsel ortaklık, Tacikleri Türklere yakınlaştırmaktadır. Hristiyan nüfusunu başta Ruslar olmak üzere, Ukraynalılar, Ermeniler ve Almanlar oluşturmaktadır.

Ülke nüfusunun %73,8'i kırsalda; %26,2'si şehirlerde yaşamaktadır. Ülkede kırsala yönelik bir eğilim söz konusudur. 1970'lerden bu yana nüfusun kentsel oranı, kırsal oranı karşısında düşüş göstermektedir. Kırsal nüfusun önemli bir kısmı vadilerdeki ve dağ eteklerindeki küçük yerleşimlerde yaşamaktadır. Tacikistan nüfusunun ekseriyetini gençler oluşturmaktadır. Bunun sebebi, ülkedeki doğum oranının dünya ortalamasının çok üzerinde olmasıdır. Nüfusun yaş gruplarına göre dağılım oranı şu şekildedir: 15 yaş altı %34,3, 15-29 yaş %27,9, 30-44 yaş %19,8, 45-59 yaş %12,2, 60-74 yaş %4,6, 75-84 yaş %1, 85 yaş üzeri 0,2. Ortalama ömür, kadınlarda 72; erkeklerde ise 65'tir.

Siyasi ve İdari Yapı

Yarı Başkanlık sistemi ile yönetilen Tacikistan, Anayasanın ilk maddesinde, "egemen, demokratik, anayasal, laik, hukukun üstünlüğünü esas alan üniter bir devlet" olarak tanımlanmaktadır. 6 Kasım 1994'te yürürlüğe giren Tacikistan Anayasası, yasama, yürütme ve yargı erklerini belirlemiştir. 1999 ve 2003'te üzerinde bazı değişiklikler yapılan Tacikistan Anayasası, teorik olarak güçlü bir yasama organı sağlamaktadır.

Yasama organı, kanun çıkarma, yürürlükten kaldırma, Cumhurbaşkanı tarafından atananları onaylama gibi yetkilere sahiptir. Tacikistan'ın iki yasama meclisi bulunmaktadır: Temsilciler Meclisi (Meclis-i Numayendegan) ve Millî Meclis (Meclis-i Millî). Temsilciler Meclisi, alt meclistir; üyeleri halk oylamasıyla seçilmektedir ve görev süreleri beş yıldır. Bu meclis, 63 üyeden meydana gelmektedir. Bunların 41'i yerel seçim bölgeleri tarafından; 22'si ise oransal temsil sistemiyle seçilmektedir. Millî

Meclis, üst meclistir ve 33 üyeden oluşmaktadır. Üyelerin 8'i Cumhurbaşkanı tarafından atanmakta; 25'i yerel Milletvekilleri tarafından beş yıllık bir dönem için dolaylı olarak seçilmektedir. Dolaylı olarak seçilen üyeler, yerel seçim bölgelerini temsil etmektedir. Bunlar dışında Millî Meclis'te, her eski Cumhurbaşkanı için bir koltuk ayrılmıştır. Yasama yetkisi, Temsilciler Meclisi ve Millî Meclis'in birlikte toplanmasıyla oluşan Yüksek Meclis (Meclis-i Ali)'e aittir. Yüksek Meclis'te kanunlar, oyçokluğuyla kabul edilmektedir.

Yürütme erkinin başında, Devlet Başkanı olarak görev yapan Cumhurbaşkanı bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı, doğrudan halkoyuyla seçilmektedir; görev süresi yedi yıldır ve en fazla iki dönem bu vazifeyi yürütebilmektedir. Yasama organının onayına bağlı olarak Bakanlar Kurulu ve Yüksek Mahkeme Yargıçlarını atamaktadır. Cumhurbaşkanı tarafından atanan ve yasama organı tarafından onaylanan Başbakan, hükümet başkanı olarak görev yapmaktadır. Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Yüksek Ekonomi Mahkemesi ve Dağlık Badahşan Özerk Bölgesi dâhilinde yargı yetkisine sahip olan Dağlık Badahşan Mahkemesi, ülkenin yüksek yargı organlarını oluşturmaktadır.

Tacikistan idari açıdan üç bölgeye ayrılmıştır: Sugd Bölgesi, Hatlon Bölgesi ve Dağlık Badahşan Özerk Bölgesi. Sugd Bölgesi (25,4 bin km²), ülkenin kuzeyinde yer almaktadır; merkezi Hucend'dir. Özbeklerin yaşadığı Fergana Vadisi'nin batı kısmı, bu bölge dâhilindedir. Hatlon Bölgesi (24,8 bin km²), ülkenin güneyindedir. Buranın merkezi Bohtar'dır. Dağlık Badahşan Özerk Bölgesi (64,2 bin km²), ülkenin doğusunda yer almaktadır; merkezi Horug'dur. Bu bölge, yüzölçümü bakımından Tacikistan'ın takriben %45'ini oluşturmaktadır. Ancak nüfus ve nüfus yoğunluğu açısından diğer bölgelerin bir hayli gerisinde kalmaktadır. Bu üç bölge dışında, ülkenin tam ortasında konumlanan ve merkezî hükümetin doğrudan idaresi altında bulunan Cumhuriyet İdaresi Altındaki Bölgeler (28,6 bin km²) bulunmaktadır. Buranın eski adı Karategin Bölgesi'dir ve merkezi aynı zamanda ülkenin başkenti olan Duşanbe'dir. Ülkede toplam 19 şehir, 49 ilçe bulunmaktadır. Nüfus bakımından en büyük şehirler; Duşanbe, Hucend, Bohtar, Kulob, İstarafşan, Isfara, Vahdat, Tursunzoda, Konibodom ve Pancakent'tir. Bunlardan Hucend, İstarafşan, Isfara, Konibodom ve Pancakent, Sugd Bölgesinde; Bohtar ve Kulob, Hatlon Bölgesinde; Duşanbe, Vahdat ve Tursunzoda, Cumhuriyet İdaresi Altındaki Bölgelerde yer almaktadır. Duşanbe (846 bin), söz konusu diğer şehirlerin tamamının toplam nüfusundan daha fazla insanı bünyesinde barındırmaktadır.

Ekonomi

Tacikistan, zengin yeraltı kaynaklarına sahiptir. Ülkede var olan önemli madenler; altın, çinko, kurşun, antimon, bakır, demir, kalay ve tungstendir. Madeni olmayan mineraller; tuz, karbonat, florit, arsenik, kuvars kumu, asbest ve değerli taşlardır. Enerji kaynakları; büyük kömür yatakları ve görece daha küçük doğal gaz ve petrol rezervleridir. Maden sanayi, daha çok ülkenin kuzeyinde faaliyet göstermektedir. Kömür madenciliği ve petrol çıkarma, Tacikistan'daki en eski endüstriler arasında yer almaktadır. Doğal gaz çıkarma girişimlerine 1960'ların ortasında, Kızıl Tumsuk ve Duşanbe'de başlanmıştır.

Tacikistan, dünyanın en büyük hidroelektrik enerji potansiyeline sahip ülkeleri arasında yer almaktadır. Ülkede üretilen elektrik enerjisinin çoğunluğu hidroelektriktir. Kaynaklarını dağların zirvelerinden alarak yüksek akış hızına erişen bazı nehirler, hidroelektrik güç kaynağı olarak kullanılmıştır. 1976'da dünyanın en yüksek ve en uzun barajı olması planlanan Rogun Barajı'nın inşaatına başlanmıştır. 1991'de, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla proje sekteye uğramış; ancak 2016'da inşaata yeniden girişilmiştir. Sir Derya Nehri üzerindeki Kayrakkum ile Vahş Nehri üzerindeki Nurek ve Golovnaya, Tacikistan'ın önde gelen elektrik santrallerini oluşturmaktadır. Ülkenin hidroelektrik enerji üretimi mevsimlere göre farklılık göstermektedir. Yaz ayları, söz konusu enerji üretimi için uygundur. Bu dönemde Tacikistan, kendi elektrik ihtiyacını karşılamamanın ötesinde önemli bir ihracatçı konumundadır. Ancak kış ayları, hidroelektrik enerji üretimi için uygun koşulları sunmamaktadır. Bu zamanda ülke, kömür enerjisine ve ithalata yönelmek zorunda kalmaktadır.

Ülke yüz ölçümünün onda dokuzundan fazlasını dağların oluşturması, tarıma elverişli alanın oldukça sınırlı kalmasına sebebiyet vermektedir. Yine de tarım, Tacikistan ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Tarım alanlarını ülkenin kuzey ve güneyinde yer alan vadiler oluşturmaktadır. Üretim oranı en yüksek tarım ürünü pamuktur. Patates, kayısı, üzüm, badem, elma, armut, ayva, erik, kiraz, nar, yetiştirilen başlıca sebze ve meyvelerdir. Tahıl üretimi yetersizdir; pirinç, buğday ve arpa, bu alandaki

kayda değer ürünleri oluşturmaktadır. Sığır, koyun ve keçi, en çok yetiştirilen besi hayvanlarıdır. Bunlar içerisinde Gissar koyunu, dünyaca ünlü bir ırktır.

Tacikistan'ın ağır sanayisi; madencilik, enerji üretimi, metalürji, makine üretimi, metal işleme, malzeme üretimi ve kimya sanayinden ibarettir. Metalürji sektöründe üretimi yapılan başlıca ürünler; alüminyum, çinko, kurşun, bizmut, antimon, cıva, tungsten, molibden ve altındır. Kömür, petrol ve doğalgaz üretimi, daha çok ülkenin kuzeyinde gerçekleştirilmektedir. Tacikistan'ın hafif sanayisi, tarımsal üretime dayanmaktadır. Pamuk fabrikaları, ipek fabrikaları, tekstil fabrikaları, ayakkabı fabrikaları; önde gelen hafif sanayi dallarını oluşturmaktadır. Gıda işleme sanayisi; meyveler, bitkisel yağlar ve tütün gibi yerel tarım ürünlerine dayanmaktadır. Metal işleme sanayisi; dokuma tezgâhları, güç ekipmanları, kablolar, tarım ve ev aletleri üretmektedir.

Dünya Bankası'nın düşük gelirli ülkeler kategorisinde yer alan Tacikistan'ın 2021'e ait temel ekonomik verileri şu şekildedir: GSYH 8,7 milyar dolar, büyüme %9,2, KBG 906 dolar, enflasyon %9, işsizlik % 7,7, cari denge 8,4, bütçe dengesi -0,7, ihracat 1,7 milyar dolar, ithalat 4,2 milyar dolar, dış ticaret açığı 2,5 milyar dolar. İhracat ürünleri (2021); altın ve mücevher, metal cevherleri, pamuk ve pamuk ipliği, alüminyumdan eşya, enerji, adi metaller, çimento, yaş meyve, demir ve çelik, örülmemiş giyim eşyasıdır. İthalat ürünleri (2021); enerji, makineler, otomotiv, hububat, elektrikli cihazlar, demir ve çelik, ağaç ve ahşap eşya, hayvansal ve bitkisel yağlar, plastikler, şeker ve şeker mamulleridir. Altın ve mücevher, metal cevherleri, pamuk ve pamuk ipliği, ihracatın %74'ünü; enerji, makineler, otomotiv, ithalatın %34'ünü oluşturmaktadır. Tacikistan İstatistik Ofisi'nin verilerine göre, hizmet sektörü %38, sanayi sektörü %35,5, tarım sektörü %26,5 oranında GSYH payına sahiptir. Ayrıca, Rusya'daki Tacik işçilerin havaleleri, ülke ekonomisi için önemli bir gelir kaynağıdır. Tacikistan'ın finans sektörü küçüktür; ticari bankaların dış pazara olan erişimi sınırlıdır. Tacikistan Ulusal Bankası, ülkenin para birimi olan Somoniyi basan ve düzenleyen merkez bankası görevindedir.

Dış Ticaret

Ekonomik İş Birliği Teşkilatı, Bağımsız Devletler Topluluğu, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, İslam Kalkınma Bankası, Dünya Ticaret Örgütü; Tacikistan'ın üyesi olduğu başlıca uluslararası ekonomik ve mali kuruluşlardır. Bunların dışında ülke Birleşmiş Milletler, İslam İş Birliği Teşkilatı, Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı, Ortak Güvenlik Antlaşması Örgütü ve Şanghay İş Birliği Örgütü'nün üyesidir. Tacikistan, dış kaynak olarak Uluslararası Para Fonu'nun yanı sıra, Dünya Bankası ve İslam Kalkınma Bankası'nın proje temelli kredi/hibe fonlarından faydalanmaktadır. Ülkenin gümrük mevzuatı ile kodlama sistemi, Dünya Ticaret Örgütü'nün belirlediği standartlara uygundur. Hâlihazırda uygulanan gümrük vergileri, %0 ile %30 arasında değişmektedir. Tacikistan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu ile serbest ticaret antlaşması bulunmaktadır.

Tacikistan, ekonomik kalkınma ve büyüme için yabancı yatırıma ihtiyaç duymaktadır. Bundan dolayı yabancı yatırımı ülkeye çekmek adına birtakım adımlar atılmıştır. 2007'de, Yatırım Kanunu kabul edilmiş; bunun dışında serbest ekonomik bölgeler kurulmuştur. Mevcutta Hatlon Bölgesinde 2, Sugd Bölgesinde 1 ve Dağlık Badahşan Özerk Bölgesinde 1 olmak üzere, ülkede 4 serbest ekonomik bölge bulunmaktadır. Yatırım için öncelikli sektörler; tarım, sanayi, madencilik ve turizmdir. Ülkeye yabancı yatırım, daha çok Rusya, Çin ve Kazakistan'dan gelmektedir. 2021'de Tacikistan, 84 milyon dolar ile doğrudan yabancı yatırım çeken ülkeler arasında 139. sırada yer almıştır. Aynı yılın yabancı sermaye stoku, 3 milyar dolara ulaşmıştır.

2021'de Tacikistan, 1,7 milyar dolar ihracat; 4,2 milyar dolar ithalat gerçekleştirmiştir. Buna göre ülkenin dış ticaret açığı 2,5 milyar dolardır. Esasen bu durum 2021'e mahsus değildir. Ülke, 2019'da 2,2 milyar dolar, 2020'de 1,8 milyar dolar dış ticaret açığı vermiştir. İhracat gerçekleştirilen ülkelerin başında; İsviçre (535 milyon dolar, pay %30), Kazakistan (360 milyon dolar, pay %20), Türkiye (232 milyon dolar, pay %13), Çin (160 milyon dolar, pay %9) ve Özbekistan (127 milyon dolar, pay %7) gelmektedir. İthalatta ilk sıralarda yer alan ülkeler ise; Rusya (1,2 milyar dolar, pay %30), Kazakistan (819 milyon dolar, pay %19), Çin (680 milyon dolar, pay %16), Özbekistan (326 milyon dolar, pay %8) ve Türkiye (158 milyon dolar, pay %4)'dir. İhracat ürünlerinin başında, altın ve mücevher, metal cevherleri ve pamuk ve pamuk ipliği; ithalat ürünlerinin başında ise, enerji, makineler ve otomotiv gelmektedir.

Türkiye-Tacikistan İlişkileri

Türkiye Cumhuriyeti, 16 Aralık 1991’de, Tacikistan’ın bağımsızlığını tanımıştır. İki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler, 29 Ocak 1992’de kurulmuştur. 4 Ağustos 1992’de, Türkiye’nin Duşanbe Büyükelçiliği; 16 Ekim 1995’te ise, Tacikistan’ın Ankara Büyükelçiliği açılmıştır. Türkiye-Tacikistan ilişkileri, güçlü bir tarih ve kültür mirası üzerinde yükselmektedir. Bu bakımdan iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi yönünde bir irade söz konusudur. Bunun bir göstergesi olarak yakın dönemde, iki ülke arasında üst düzey görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamali Rahman, 18 Aralık 2012’de Türkiye’yi; Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ise 14-15 Haziran 2019’da Tacikistan’ı ziyaret etmiştir.

Türkiye ile Tacikistan arasında imzalanan başlıca ekonomik anlaşmalar; Ticaret ve Ekonomik İş Birliği Anlaşması (1993), Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (1996) ve Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması (1996)’dır. Bu anlaşmalar, iki ülke arasında gelişen ticaretin temelini oluşturmuştur. 2019-2021 yılları arasında Türkiye’nin Tacikistan ile gerçekleştirdiği ihracat ve ithalat rakamları şu şekildedir: 2019’da ihracat 157 milyon dolar, ithalat 198 milyon dolar, hacim 314 milyon dolar; 2020’de ihracat 174 milyon dolar, ithalat 149 milyon dolar, hacim 323 milyon dolar; 2021’de ihracat 258 milyon dolar, ithalat 196 milyon dolar, hacim 454 milyon dolar. Bu rakamlara göre, Tacikistan ile ticarete Türkiye, 2019’da 41 milyon dolar dış ticaret açığı; 2020’de 25 milyon dolar dış ticaret fazlası; 2021’de ise, 63 milyon dolar dış ticaret fazlası vermiştir. 2021’in verilerine göre Tacikistan, Türkiye’nin ihracat listesinde %0,1 payla 93. sırada; ithalat listesinde %0,07 payla 80. sırada bulunmaktadır. Buna karşılık Türkiye, Tacikistan’ın ihracat listesinde %13 payla 3. sırada; ithalat listesinde ise %4 payla 5. sırada yer almaktadır. 2021’de Türkiye’nin Tacikistan’a ihracatında; elektrikli makine ve cihazlar, plastikler ve mamulleri, makineler ve mekanik cihazlar, hijyenik eşyalar ve giyim eşyaları üst sıralarda yer almıştır. İthalatta ise; pamuk ve pamuk ipliği, alüminyum ve alüminyumdan eşya, ham deri ve köseleler, meyveler ve mücevherci eşyası başı çekmektedir. Bu ürünler arasında pamuk ve pamuk ipliği ile alüminyum ve alüminyumdan eşya, Türkiye’nin Tacikistan’a ithalatının %95’inden fazlasını oluşturmaktadır.

Kaynaklar

Barthold, Wilhelm. (1979). “Tacik”. *MEB İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 11/ 616-617.

Eker, Süer. (2011). “Orta Asya’nın İrani Halkı Tacikler ve Bağımsızlığınının 20. Yılında Tacikistan (I)”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. (15), 349-398.

Kurt, Halil ve Türkoğlu, İsmail. (2010). “Tacikistan”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 39/345-351.

Tacikistan. Tacikistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği. <https://mfa.tj/tr/tajembankara/tacikistan/genel-bilgi> (e.t.: 17 Aralık, 2022).

Tacikistan. T.C. Dış İşleri Bakanlığı. <https://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?612dff31-578f-4ec2-9315-240432308ce0> (e.t.: 17 Aralık, 2022).

Tacikistan Bilgi Notu Kasım-2022. (2022). Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu.

Tacikistan Ülke Profili. (2022). T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü.

“Tajikistan”. *Britannica Online Encyclopedia*. <https://www.britannica.com/place/Tajikistan> (e.t.: 4 Aralık, 2022).

Türkoğlu, İsmail. (2010). “Tacikler”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 39/351-353.

